

А. Рябчинська,

аспірантка кафедри цивільного та трудового права

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ПРАВО ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА

Постановка проблеми. Передача права власності з метою забезпечення виконання зобов'язання у країнах континентальної системи права здійснюється в межах правової конструкції фідучіарної передачі права власності (fiduciary transfer of ownership), або фідучії (fiducia) та передбачає перехід до кредитора права власності на передане в забезпечення майно. Довірчу власність як спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань уведено до гл. 49 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) наприкінці вересня 2019 р. на виконання «Плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання», запропонованого Групою Світового банку та затвердженого Кабінетом Міністрів України на підставі розпорядження «Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку в методології рейтингу «Ведення бізнесу» № 1406-р від 16 грудня 2015 р.». Аналіз доктринальних джерел і норм чинного цивільного законодавства свідчить про актуальність питань щодо визначення такого способу забезпечення виконання зобов'язання, як речового (майнові інтереси кредитора в разі невиконання кредитного зобов'язання боржником задовольняються переданим у довірчу власність майна), непосесорного (об'єкт довірчої власності залишається у володінні

та користуванні боржника) і неакцесорного (припинення кредитного зобов'язання не призводить до автоматичного припинення договору про встановлення довірчої забезпечувальної власності та вимагає повернення переданого в забезпечення майна боржнику). Вивчення юридичної природи довірчої забезпечувальної власності надасть можливість виявити відмінності зазначеного права від суміжних правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти забезпечувального права власності вивчали такі науковці, як: Г.В. Буяджи, К.В. Галкова, В.І. Кудрявцев, Р.А. Майданик, С.В. Сарбаш, К.Р. Усманова й інші.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є інститут довірчої забезпечувальної власності у праві України.

Постановка завдання. Метою статті є проведення дослідження поняття та юридичної природи довірчої забезпечувальної власності.

Виклад основного матеріалу. Можливість передачі права власності на майно з метою забезпечення в межах конструкції довірчої власності передбачена положеннями ЦК України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 597–1, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно в довірчу

власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом. З моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно в довірчу власність, припиняється (ч. 3 ст. 597–1 ЦК України) [1]. Тобто йдеться про такий спосіб забезпечення виконання зобов'язання, коли в забезпечення кредиторів надається не право застави на предмет забезпечення, а речово-правовий титул у вигляді права довірчої власності на нього. Право власності кредитора – довірчого власника обмежується визначеною сторонами метою (стимулювання та забезпечення виконання зобов'язання) та фідуціарним обов'язком повернути майно після належного виконання зобов'язання. У зв'язку із цим до настання строку виконання зобов'язання боржником кредитор – довірчий власник не може вільно розпоряджатися ним, окрім як у визначених законом випадках (звернення стягнення в разі невиконання зобов'язання, а також у разі викупу майна для суспільних потреб).

З урахуванням викладеного варто погодитися із твердженням С.В. Сарбаша про те, що сутність правової конструкції забезпечувальної передачі права власності полягає в тому, що з метою забезпечення боржник передає кредитору право власності на те чи інше майно. Водночас майно, право на яке передається кредитору, зазвичай залишається у володінні боржника. Кредитор зобов'язується повернути боржнику отримане від нього право власності, коли він належним чином виконає основне зобов'язання – в іншому разі кредитор зберігає речово-правовий титул за собою та може вимагати отримання забезпечувального майна. Якщо ж кредитор уже володіє ним, він може розпорядитися таким майном на свій розсуд [8].

На фідуціарній природі забезпечувального права власності наголошує також К.Р. Усманова, яка визначає забезпечувальну передачу права власності як фідуціарну угоду, правові наслідки якої виходять за межі мети, що мали сторони, та яка передбачає наявність зовнішніх (фідуціар щодо третіх осіб виступає повноцінним правоволодільцем) і внутрішніх (зобов'язальні відносини між фідуціантом і фідуціаром, які обмежують останнього в його поведінці) – така угода передбачає забезпечення вимог кредитора передачею права власності на майно, хоча для досягнення такої цілі сторонам було б достатньо передати майно в заставу [10, с. 18, 20]. Варто звернути увагу на те, що в контексті викладеного йдеться про «фідуціарну («особлива» чи «надлишкова») довіру» як ознаку фідуціарних правовідносин, тобто про такий ступінь довіри, коли одна особа надає іншій особі повноваження на вчинення юридичних і фактичних дій без конкретизації їхнього змісту, за відсутності можливості повного контролю за їх реалізацією або за інших умов, коли така особа свідомо ставить себе у залежність від іншої особи [7, с. 11], зокрема «<...> самообмежує абсолютне право власності на певний час із можливістю відновлення в повному обсязі після досягнення мети <...>» [6, с. 158]. Інакше кажучи, під час передачі права власності на майно довірчому власнику для забезпечення виконання зобов'язання на його користь боржник (довірчий засновник) проявляє надмірну довіру до кредитора, що полягає в наділенні останнього обмеженим забезпечувальною метою титулом власника майна та в покладенні на нього обов'язку повернути переданий речово-правовий титул після належного виконання зобов'язання.

Як слушно зазначає К.В. Галкова, забезпечувальна угода може регулювати та конкретизувати внутрішні відносини між надавачем і отримувачем, а також покласти на останнього

фідуціарні обов'язки, зокрема обмежувати його правомочність розпоряджатися предметом забезпечення; містити додаткові зобов'язання сторін установлювати обов'язок отримувача щодо зворотної передачі титулу на предмет забезпечення (коли відпаде мета надання кредиту, як, наприклад, у разі передачі права власності під умовою). Забезпечувальна угода, навіть якщо вона не містить детального регулювання, є підставою для вимоги про повернення права власності. З фідуціарної природи забезпечувального договору впливає обов'язок отримувача повернути право власності на предмет забезпечення ще до закінчення строку дії договору, коли в забезпеченні зникає потреба (за винятком забезпечувальної передачі права власності під відкладальною умовою). Договірне право вимоги надавача про повернення предмета забезпечення має місце навіть тоді, коли забезпечувальний договір не містить умови про повернення такого предмета. Такий обов'язок впливає з фідуціарного характеру забезпечувального правовідношення, а також із розподілу інтересів сторін у договорі [3].

Р.А. Майданик пропонує розуміти забезпечувальне право власності як фідуціарне (довірче) право власності кредитора (отримувача забезпечення, забезпечувального власника) – неволідільницький речовий спосіб забезпечення виконання зобов'язання боржника (надавача забезпечення). Довірча забезпечувальна власність ґрунтується на функціональному поділі власності, який забезпечує надавачу (боржнику, довірчому засновнику) можливість користування річчю, а отримувачу забезпечення (кредитору, довірчому власнику) як власнику – максимально можливе забезпечення. Основною метою довірчої забезпечувальної власності, на думку вченого, є саме забезпечення зобов'язання, а не його виконання [5, с. 1009–1010].

Викладене дає можливість визначити право довірчої забезпечувальної власності як обмежене фідуціарним обов'язком повернення майна та метою забезпечення виконання зобов'язання право власності кредитора (довірчого власника) на передані боржником (довірчим засновником) майнові активи (об'єкт довірчої власності), що не передбачає виникнення в нього права користування та самостійного розпорядження довірчим майном, окрім як права викупу для суспільних потреб у визначеному законом порядку та права звернення стягнення на нього в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.

Право довірчої забезпечувальної власності доцільно віднести до речових способів забезпечення виконання зобов'язання, які виокремлюються за критерієм характеру забезпечення майнових вимог кредитора заздалегідь визначеним майном [9, с. 106]. Зазначений спосіб забезпечення виконання зобов'язань характеризує те, що в забезпеченні майновий інтерес кредитора як довірчого власника забезпечується переданими боржником у довірчу власність майновими активами (об'єкт довірчої власності), на які він набуває речово-правовий титул – право довірчої власності, шляхом здійснення їх відчуження іншим особам і зарахуванням отриманих унаслідок реалізації коштів або ж набуття необмеженого «повного» права власності на такі активи.

Наведене дає підстави погодитися із твердженням В.І. Кудрявцева, який зазначає неабияку привабливість речових способів забезпечення виконання зобов'язання за кредитними договорами для фінансових установ, інтереси яких забезпечуються забезпечувальним майном від моменту укладення договору кредиту до його належного виконання. Водночас для боржника перевага таких способів забезпечення виконання зобов'язання полягає у збереженні права

володіння та користування переданими в забезпечення майновими активами, а також у відсутності потреби домовлятися із третіми особами чи шукати всю суму коштів і розмішувати їх на окремому рахунку [4, с. 24–25].

У ч. 1 ст. 597–4 ЦК України міститься норма, згідно з якою за загальним правилом користувачем об'єкта довірчої власності є довірчий засновник (боржник). Користувачем також може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності [1]. Оскільки в межах довірчої забезпечувальної власності право фактичного володіння та користування довірчим майном зазвичай належить боржнику (довірчий засновник), а не кредиту, наділеному речово-правовим титулом (право власності) щодо нього, варто погодитися з Р.А. Майдаником, який кваліфікує такий спосіб забезпечення виконання зобов'язання як непосесорний, або неволодільницький [5, с. 1010] (від лат. *possessio* – «фактичне володіння», «право користування річчю без дійсного права власності») [12].

У контексті зазначеного варто погодитися з науковою позицією Г.В. Буяджи, яка визначає забезпечувальну довірчу власність як непосесорний і неакцесорний спосіб забезпечення виконання зобов'язання, що передбачає передачу боржником за основним зобов'язанням належного йому майна у власність або в довірчу власність кредиту за основним зобов'язанням із метою одночасного стимулювання виконання зобов'язання та захисту майнових інтересів кредитора. Додатковий характер забезпечувальної власності вчена вбачає в його функціональному призначенні: за відсутності основного боргового зобов'язання забезпечувальна передача права власності втрачає свій зміст, оскільки не виникає потреби в забезпеченні та передачі майна у власність. Учена наголошує, що довірча забезпечу-

вальна власність не залежить від основного зобов'язання: «<...> після передачі майна установник втрачає право власності на передане майно. Припинення основного зобов'язання (безвідносно до підстав) не призводить до припинення фидуціарної передачі права власності, а є лише правовою підставою для вимоги про повернення майна установнику». Дослідниця підтримує наукову позицію О.В. Дзери, який неакцесорність забезпечувального права власності вбачає в його існуванні незалежно від забезпечуваного зобов'язання та в необхідності вчинення фактичної передачі майна для припинення довірчої власності [2, с. 24–25].

Р.А. Майданик також зазначає неакцесорність забезпечувального права власності, яке існує незалежно від забезпечуваного зобов'язання і вимагає вчинення фактичної передачі майна для припинення забезпечувальної власності [5, с. 1013].

Як неакцесорний фидуціарний спосіб забезпечення виконання зобов'язання розглядає забезпечувальну власність К.В. Галкова, яка в результаті дослідження акцесорних властивостей забезпечувальної передачі права власності в німецькому праві дійшла висновку щодо відсутності акцесорності між забезпечувальною передачею титулу та борговим зобов'язанням з погляду законодавчого регулювання. Водночас учена зауважила наявність у межах забезпечувальної власності деяких акцесорних ознак. У результаті проведеного аналізу зазначеного правового інституту в контексті теорії спільної мети (*Zweckgemeinschaft*), запропонованої німецьким юристом Ф. Хеком (на думку автора, взаємозв'язок між забезпечувальним правом і зобов'язальним полягає у визначенні установником і боржником спільної мети обох правовідносин: забезпечення вимог кредитора – тобто йдеться про перспективу задоволення вимог шляхом виконання зобов'язання таким чином, що в інтересах

кредитора встановлюються дві рівнозначні можливості реалізації договору), дослідниця зазначила, що така одностороння залежність забезпечувальної передачі права власності від забезпеченого зобов'язання не призводить до виникнення спільного зобов'язального правовідношення [3]. Тобто установник довірчої забезпечувальної власності (довірчий засновник), який здійснює передачу титулу (як сторона правовідносин забезпечувальної власності) та боржник за основним зобов'язанням (як сторона боргового правовідношення) мають спільну мету: забезпечення майнових вимог кредитора. Наведене дає можливість стверджувати, що забезпечувальна передача права власності пов'язана з основним кредитним зобов'язанням лише функцією.

У контексті викладеного заслуговує на увагу функціональний підхід до аналізу властивостей акцесорності російського науковця О.І. Фролова, який наполягає на вторинності властивостей акцесорності щодо функціональних похідних правовідносин. На думку вченого, функціонально-похідні правовідносини можуть бути не наділені властивістю акцесорності, проте їм притаманний інший, функціонально-похідний зв'язок, за яким функції похідного (забезпечувального) правовідношення детермінуються базовими (основними) правовідносинами [11, с. 197].

З урахуванням викладеного неакцесорність довірчої забезпечувальної власності полягає у відсутності акцесорних властивостей: дійсність договору про встановлення довірчої забезпечувальної власності не залежить від дійсності основного боргового зобов'язання; припинення основного боргового зобов'язання не призводить до автоматичного припинення правовідносин довірчої забезпечувальної власності, а є лише підставою для заявлення майнових вимог у межах забезпечувальних правовідносин (зокрема, вимоги довірчого

засновника (боржника) до довірчого власника (кредитора) про повернення майна). Водночас відсутність акцесорних властивостей правовідносин забезпечувальної передачі права власності щодо основного боргового правовідношення не свідчить про відсутність функціонального юридичного зв'язку між ними, який полягає в детермінації функцій забезпечувальної власності основним борговим зобов'язанням.

Висновки. Забезпечувальна сутність довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання полягає в набутті довірчим власником речово-правового титулу (права довірчої власності) на передане в довірчу власність майно з метою забезпечення виконання зобов'язання боржником і переході права власності на таке майно до останнього внаслідок його зворотного відчуження кредитором у разі належного виконання зобов'язання на його користь. Обов'язок довірчого власника щодо повернення майна боржнику після належного виконання ним зобов'язання є фідучіарним і не вимагає обов'язкового визначення сторонами такої умови в договорі про встановлення довірчої власності. Тобто довірчий засновник (боржник) має право вимоги до довірчого власника щодо повернення переданого йому з метою забезпечення речово-правового титулу внаслідок повного виконання зобов'язання через фідучіарну природу правовідносин довірчої забезпечувальної власності. Обмежене фідучіарним обов'язком повернення майна та метою забезпечення виконання зобов'язання право довірчої забезпечувальної власності доцільно розглядати як речовий, непосорний та неакцесорний спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

У статті досліджується поняття забезпечувального права власності. Висвітлюються різні погляди науковців і аналізуються положення національного

цивільного законодавства, що регулює право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Обґрунтовується фідучіарна природа забезпечувальної передачі права власності. З'ясовано, що забезпечувальна сутність довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання полягає в набутті довірчим власником права довірчої власності на передане в довірчу власність майно для забезпечення виконання зобов'язання боржником і поверненні останньому права власності на об'єкт довірчої власності після належного виконання боргового зобов'язання на користь кредитора. Пропонується авторське визначення довірчої забезпечувальної власності. Доведено, що за своєю юридичною природою право довірчої забезпечувальної власності є речовим, непосесорним і неакцесорним способом забезпечення виконання зобов'язання: речовий характер передбачає задоволення майнових інтересів довірчого власника за рахунок переданого в довірчу власність майна, щодо якого він набуває речово-правового титулу (право довірчої власності); наділення правом фактичного володіння та користування об'єктом довірчої забезпечувальної власності довірчого засновника (боржника) свідчить про непосесорний характер забезпечувальної власності; неакцесорність зумовлена дійсністю договору про встановлення права довірчої забезпечувальної власності незалежно від дійсності основного забезпеченого зобов'язання, а також відсутністю залежності між припиненням правовідносин забезпечувального права власності та припиненням боргових правовідносин.

Ключові слова: довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, фідучія, забезпечувальна довірча власність, забезпечувальна передача права власності.

Riabchynska A. Fiduciary ownership as a means to ensure the fulfillment of the obligation in Ukrainian law: the concept and legal nature

The notion of fiduciary ownership for security purposes is examined in the article. Different views of scientists are analyzed and national civil law provisions that regulate the fiduciary ownership as a means of ensuring the fulfillment of the obligation are highlighted. The fiduciary nature of the fiduciary ownership is substantiated in the article. It was found that the essence of fiduciary ownership as a means to ensure the fulfillment of the obligation is to acquire by fiduciary the fiduciary ownership of property transferred to fiducia for ensuring the fulfillment of the obligation by the debtor and to return him fiduciary ownership of property after the fulfillment of a debt obligation in favor of a creditor. The author is offering definition of fiduciary transfer of ownership. It is proved that the fiduciary ownership is a proprietary, non – possessory and non – accessory means to ensure the fulfillment of the obligation: the proprietary nature provides satisfaction of the fiduciary's property interests at the expense of the property transferred to the fiduciary ownership, in respect of which he acquires the proprietary right (the right of fiduciary ownership); granting the actual possession and use the object of fiduciary ownership for security purpose to the fiducia founder (debtor) testifies to the non-possessory nature of the fiduciary transfer of ownership; non-accessoryness is due to the validity of the agreement, which establishes the fiduciary ownership for security purposes, regardless of the validity of the main secured obligation, as well as the lack of relationship

between the termination of fiducia and the termination of debt relations.

Key words: fiduciary ownership as means to ensure fulfillment of obligation, fiducia, fiduciary ownership for security purposes, fiduciary transfer of ownership.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 144.

2. Буяджи Г.В. Фидуціарний заклад як вид забезпечення зобов'язань: поняття, особливості, доцільність. Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 4. С. 21–27. URL: <http://rgr-journal.kiev.ua/archive/2018/4/5.pdf> (дата звернення: 10.10.2020).

4. Кудрявцев В.І. Класифікація способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань. Юридична Україна. Фінанси, податки, бюджет. 2016. Вип. 9–10. С. 21–27.

5. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ, 2019. 1102 с.

6. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ, 2016. 226 с.

7. Онищенко Г.В. Довірчі правовідносини з іноземним елементом : монографія. Київ, 2012. 268 с.

8. Сарбаши С.В. Обеспечительная передача собственности. Ее преимущества и недостатки по сравнению с залогом. 2009. URL: <https://www.law.ru/article/2532-obespechitel'naya-peredacha-sobstvennosti-ee-preimushchestva-i-nedostatki-po-sravneniyu-s> (дата звернення: 07.09.2020).

9. Слома В.М. Розвиток інституту забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві. Університетські наукові записки. 2006. Вип. 1 (17). С. 103–107. URL: <http://library.univer.km.ua/visnyk/957.pdf> (дата звернення: 15.09.2020).

10. Усманова Е.Р. Титульное обеспечение гражданско-правовых обязательств : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2017. 152 с.

11. Фролов А.И. Акцессорность как эффект функциональной производности гражданского правоотношения. Вестник Томского государственного университета. Право. 2018. Вып. 29. С. 193–204.

12. Тойбнер. Ф. Любкер. Реальный словарь классических древностей / под ред. Й. Геффкена, Э. Цибарта. 1914. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lubker/7863/Possessio> (дата звернення: 10.10.2020).